

**KLESTENITZ TIBOR: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1892–1932.
Bp., Complex, 2013. 310 old.**

Kiváló és hézagpótló monográfia a fiatal történész két évvel ezelőtt megvédett doktori (PhD) disszertációjának könyv alakban történt megjelentetése. Témája nem szűkíthető le a mégoly tágan értelmezett egyháztörténetre, hiszen legalább olyan érdeklődéssel forgathatják a sajtótörténet iránt érdeklődők is. (Köszönhetően a média napjainkban átértékelődő és fokozódó fontossággal bíró szerepének, utóbbiak is egyre többen vannak.) De a századforduló és a Horthy-korszak politikatörténetének bűvárai ugyanúgy hasznos kézikönyvnek tekinthetők, mint a társadalom- vagy a tágabban értelmezett művelődéstörténet kutatói.

E multidiszciplináris megközelítést a szerző címben is szereplő különös fogalomhasználata magyarázza: a „sajtómozgalom” kifejezés nem napjaink tudományos terminusa, a 19. század végén a katolikus egyháziak által indított, újságok alapítására, önálló sajtótermékek létrehozására irányuló tevékenységet (sokak szemében: missziót) joggal nevezték egykorán is mozgalomnak. Valóban több is volt egyszerűen újabb lapok indításának szándékánál: a modern (illetve modernizálódó) világ meghatározó intézménye, a sajtó a 19. században a polgárosodás szócsövének, bázisának számított. Ellensúlyozására a konzervatív politikai, illetve a vallásos sajtó révén egyházi oldalon csak megkétszerezve születtek reakciók, melyek szükségességére a liberális egyházpolitikai törvénykezés elemi erővel hívta fel a figyelmet az 1890-es évek közepén. (Nem függetlenül XIII. Leó pápaságának politikai irányvonalától.) A szerző is 1896-tól, a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete megalakulásától kezdi felfejteni a történet szerteágazó szárait, vagyis attól az időszaktól, amikor a katolikus sajtómozgalom intézményesüléséről beszélhetünk. A korszakzáró dátum (1932) szintén jól „védhető”, hiszen az Actio Catholica megalakulásával e sajtómozgalom belső életében jelentős átrendeződés ment végbe. A két időpont között egy politikai rendszer (egy joggal „réginek” nevezhető időszak) utolsó, s egy másik politikai rendszer, a Horthy-korszak első időszakával ismerkedhetünk meg, értelemszerűen a közöttük lezajlott 1918–19-es rendszerváltásokkal együtt.

A szerző bevezető fejezeteit a forrásokat számba vevő, valamint módszertani fejtegetéseknek szentelte. A szokásosnál hosszabb terjedelmet bőven indokolja a dokumentumanyag rendkívüli heterogenitása, vagyis az a körülmény, hogy az egyházi, illetve állami iratórzó helyeken valóban csak imponáló alapossággal lehetett a nagy munkabírású kutatóknak megtalálni a szükséges irategyütteseket. Klestenitz munkája alapos historiográfiai áttekintés, részletesen ismerteti és értékeli a 19. század végétől készült, témája szempontjából releváns szakirodalom valamennyi fontosabb tételét. Joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a polgárosodás korában a szekularizáció nem pusztán az elvallástalanodás, az egyházak társadalmi pozícióvesztésének időszaka, hanem azzal párhuzamosan, az új egyházi-vallási magatartásformák, közéleti szerepvállalások formálódásának időszaka is. Utóbbi azért fontos, mert érthetővé teszi a katolikus sajtómozgalom színre lépésének elementáris erejét, a modernizációra adott egyházi válaszok elevenségét és társadalmi beágyazottságát. Egyház és hívek, egyház és tár-

sadalom, egyház és politika – új típusú kölcsönhatásokat alakítottak ki, melyben a nyilvánosság erejének új funkciói is támadtak. Az egyházat alkotó tömegekre való támaszkodás (a modern idők katolicizmusának meghatározó igénye) elsősorban a nyomtatott szó mozgósító erejével volt megteremthető. A „katolikus reneszánsz” alapjait így már az 1890-es években lefektették, egyáltalán nem az 1919 utáni „keresztény-nemzeti” rezsim felkaroló-támogató hatásának volt köszönhető.

E bevezető (I.) részt még hat további nagy fejezet követi, lényegében a kronologikus tárgyalásmód szabályai szerint. Klestenitz ugyanakkor igyekezett az egyes korszakokban a sajtómozgalomra vonatkozó információk teljességével fellépni. A II. fejezet az előzményeket, a sajtómozgalom kezdeteit, a katolikus sajtó modernizálásának felmerült igényét diagnosztizálja, a III. pedig a századforduló éveinek három tematikus blokkban való feldolgozását nyújtja. E három tematikus blokk egy-egy, a sajtómozgalomban meghatározó intézmény létrejöttét, szerveződését, társadalmi kapcsolatait és meghatározó személyiségeit mutatja be. (A már említett Pázmány Egyesület mellett a Katolikus Sajtóegylet, valamint a Mária kongregációk és a „sajtóhölgybizottságok” szerepéről informál.) Komoly fejezeteket szentel a „sajtóapostol” Bangha Béla fellépésének és pályakezdésének, a szakirodalomban később gyakran emlegetett „aszemizmusának”, valamint e korai egyesületi mozgalom diagnózisának.

Az első világháború a magyarországi sajtóviszonyokat is alaposan felforgatta, a katolikus sajtómozgalom korábbi és újonnan alakított lapjaira is nagy hatással volt. Klestenitz jó érzékkel mutat rá arra, hogy a háborús lelkesedés, majd az azt gyorsan követő elkeseredés, az ellátási nehézségekkel együtt nemcsak a vallásosság iránti igény átmeneti fellendülését, hanem a háborúellenes, a forradalmi eszmék térnyerése mellett a katolikus sajtó újrapiacionálódását is eredményezte. Már 1916–17-re kialakult az a meggyőződés, miszerint a polgári, liberális lapok voltaképp nemzetközi tőkés csoportok (és/vagy: a zsidóság) kezében vannak, ami – a háborús pszichózis és a bűnbakkeresés légkörében – hamar felerősödött és jobboldali, radikális irányba tolta a katolikus sajtókezdeményezéseket. Az V. fejezetet – jó arányérzékkel – teljes egészében a Központi Sajtóvállalat (KSV) létrehozásának szentelte a szerző. Aprólékos gonddal mutatja be a vállalat létrehozásának úgy eszmei, mind anyagi-szervezeti hátterét, különösen fontos, hogy nemcsak a sajtómozgalomban kiemelkedő szerepet játszó cég belső viszonyait tárta fel, hanem annak fogadtatását is. A KSV önképe mellett legalább ennyire fontos szerepet játszottak az „ellenhatások,” vagyis a szociáldemokrata és liberális kommentárok a bagatellizálástól a „klerikális” veszélyek szélsőséges hangoztatásáig. Kezdetből fontos szerepet játszott a KSV „felekezetiiségének” kérdése, vagyis az, hogy mennyiben tekinthető a vallási alapú politikai sajtó a katolikusok és protestánsok közös ügyének. Az első világháború végén a „közös” ellenséggel, vagyis a polgári és baloldali újságokkal való harc elsősorban az összefogás tendenciáját erősítette. 1918 nyarán és őszén – a háborús bűnbakkereséstől egyáltalán nem függetlenül – fokozódó antiszemita agitáció vádját a politikailag katolikus lapok rendszerint elutasították, ugyanakkor sokat tettek azért, hogy az „anarchiával” és a „destrukcióval” való küzdelem szerves egységbe fonódjon a zsidókérdés radikális megoldásának szorgalmazásával. A politikai és eszmetörténeti szálak mellett a szerző – nyilván a sajtó-

történet iránt érdeklődők meglegedésére – részletesen foglalkozik a lapkiadás anyagi hátterével, a lapkiadó gazdálkodásával, a terjesztéssel stb. A fejezetben kapott helyet az őszirózsás forradalmat követő köztársaság, valamint a tanácsköztársaság sajtóviszonyainak bemutatása is. Előbbi időszakban a folyamatosan feszült belpolitikai légkör a sajtó és a propaganda radikalizálódását eredményezte úgy a katolikus sajtómozgalom lapjai, mint a szociáldemokrata orgánumok részéről. A korszak belső feszültségeit jól mutatja, hogy 1919 első heteiben már nemcsak éles tollharcokra került sor, hanem több alkalommal a katolikus irányzatú sajtótermékek megjelenését is akadályozta például egy túlbuzgó katonatanácsai delegáció, vagy tették lehetetlenné radikális érzelmű nyomdászok. A sajtószabadság elvét képviselő köztársaság viszonyai között csak a lehetőségei teremtődtek meg egy sokszínű, plurális (ezért a katolikus orgánumoknak is publicitást biztosító) sajtóviszonyoknak, s legfeljebb viszonylagos sikereket mutathattak fel. Az 1919 márciusában hatalomra került proletárdiktatúra gyors lépésekkel számolta fel a sajtószabadságot és sújtott le elsősorban a „klerikális” nyomtatványokra, szerzőire és terjesztőire.

A kötet VI. és VII. fejezetei 1919 és 1932 között mutatják be a katolikus sajtómozgalom fontosabb eseményeit, folyamatait, a két periódus között a „keresztény kurzus” megteremtésére irányuló, illetve a bethleni konszolidáció kibontakozásának kezdetét jelző 1922-es évszám képez határvonalat. 1919 augusztusa után az útkeresést addig ellenzéki pozícióban kereső sajtómozgalom egy önmagát „keresztény-nemzeti” rezsimmek minősítő rendszerbe került. Az állam, a jobboldali-konzervatív politika meghatározó személyiségei karolták fel a KSV ügyét, így a rendszer formálódásának időszakában már hét lapot is tudott indítani. Klestenitz pontos jellemrajzát nyújtja a *Nemzeti Újság*, az *Új Nemzedék* és a többi, keresztény-jobboldali orgánumnak, szerkesztőinek, illetve munkatársainak. Az olvasók megszólítása, a polgári és baloldali sajtóval való konkurenciaharc mellett a KSV-nek kezdettől központi problémája volt önmagának és lapjainak minél erőteljesebb propagandája, amelyhez a „keresztény sajtó” megteremtésében érdekelt kormányzat támogatását is élvezték. A jobboldali és szélsőjobboldali társadalmi egyesületek is bekapcsolódtak a „keresztény” lapok melletti agitációba, amely utóbbiak részéről gyakran inkább a „zsidó” sajtóval szembeni ellenpropagandában, bojkott-felhívásokban és gyakran tettleges-ségig fajuló akciókban öltött testet. Az 1920-as évek elején a „keresztény-nemzeti” kurzus ideológusai (például Bangha Béla, Prohászka Ottokár stb.) a nemzet sorskérdései között kiemelt helyen foglalkoztak a sajtóval, pontosabban a „destruktív” sajtó elleni küzdelemmel. Úgy gondolták, hogy a baloldali és liberális újságok „mérgezése” járult hozzá a háború végi nemzeti katasztrófához, ezért mindenfajta érintkezést (olvasást) tilalmaztak. Az *Est*, a *Népszava*, a *Világ* stb. lapszámaival kapcsolatosan. Másik oldalról meg voltak győződve arról, hogy a „keresztény-nemzeti”, vagy akár az „ébredő”, „fajvédő” sajtó olvasása egészséges nemzeti karaktert, gondolkodást képes kialakítani. Mindez elegendő volt a vehemens sajtópropaganda folytatásához, amelyben a katolikus egyház is kiemelkedő partnernek számított. (Fontosnak tartották ellenőrizni, hogy az egyházközség hívei milyen lapokat olvasnak, „sajtóvásárnapok” és egyéb demonstratív rendezvények segítségével nyomatékosították a „keresztény” sajtó olvasását stb.) E sajtómozgalom törekvései között azonban gyakran keletkeztek belső törés-

pontok is, például a katolikus-protestáns viszony kapcsán (bármennyire is egyetértettek a keresztény politikai összefogás eszméjében, a korszakban gyakran borzolták a kedélyeket felekezeti villongások), egyes konkrét politikai kérdésekben (például a legitimisták és szabad királyválasztók között), később a bethleni konszolidáció megítélésében. Továbbá az azonos táboron belül is torzsalkodásra adott okot az a tipikus szélsőjobboldali attitűd, mely mindig fel tudta fedezni valamely eszmetársában, hogy az nem eléggé keresztény vagy nemzeti. (Ilyen eset volt például, amikor Bangha Béla *Az Esttől* átcsabított tehetséges újságíróra, Szabó Lászlóra bízta az *Új Nemzedék* szerkesztését.) A sajtókérdés egyre inkább politikai kérdéssé vált, különösen azért, mert egyre szorosabban összefonódott a kurzus első éveinek belpolitikáját tematizáló problémákkal, elsősorban a „zsidókérdéssel.” A jobboldali lapok változó intenzitással, de folyamatosan ostorozták a „zsidó sajtó” termékeit, alapvetően hozzájárulva a kor antiszemita sztereotípiáinak elterjedéséhez és megerősödéséhez.

Bethlen István miniszterelnöksége idején a KSV lapjai többnyire a kormányt támogató álláspontot foglaltak el. A „keresztény kurzus” megteremtésére irányuló, 1920 elején lázas szervezkedésben megnyilvánuló politika Bethlen pozícióinak stabilizálódásával egyre inkább veszített az erejéből, ami a sajtómozgalom átrendeződéséhez – Klestenitz diagnózisában –, válságához vezetett. Utóbbira a sajtómozgalom vezetői eltérő tartalmú válaszokat próbáltak adni, elsősorban a gazdasági világválság kibontakozása, valamint a „keresztény sajtót” belülről feszítő ellentétek feloldhatatlansága (például az „általános kereszténység” – felekezeti dilemmája, a „fajvédők” által hangoztatott „intranszigencia”, a központosítás dilemmái stb.) miatt.

Összességében Klestenitz Tibor monográfiája példaértékű feldolgozása egy izgalmas kor sajtótörténetének, alapvetően teszi érthetőbbé a századforduló és a Horthy-korszak politikai légkörét, viszonyait. Folyamatosan reflektál a sajtókérdés személyi meghatározottságára, a politikai (párt-) kapcsolatokra, társadalmi és gazdasági háttérre. A kötet élvezhetőségét csak némiképp rontja a néhány szövegben maradt gépelési hiba, jelentősen javítja viszont az illusztrációs bázis. A szöveg közé illesztett 26 kép zömmel a sajtómozgalom fontosabb személyiségeinek portréját, illetve egykorú dokumentumok fotókópiáit tartalmazza. Külön „kincsesbánya” a kötet végén összeállított 24 db táblázatos melléklet, melyek a könyv szövegét illusztráló, kiegészítő adatsorokat, dokumentumszemelvényeket tartalmaznak a sajtótermékek példányszámáról, eladási statisztikáiról, pénzügyi és személyi háttéréről stb.

(ism.: Fazekas Csaba)